

הערות במספר חוטי תכלת בציצית

נחלקו רבותינו הראשונים במספר חוטי התכלת בציצית. דעת הרמב"ם שאחד משמונה הוי מתכלת וביארו האחרונים שיטתו ש"ל דפתיל תכלת אינו חלק מחוטי הציצית, אלא הוא רק כדי לכרוך עמו חוטי הציצית, וכמו שכתב בפי"מ (פרק התכלת) ובספרו (הלי' ציצית), וכמו כן ס"ל דכל הכריכות הם עם התכלת. וממילא ודאי דלא בעינן יותר מחוט א' כדי לכרוך בו, וגם אפילו חוט שלם לא בעינן, שהרי סגי בחצי חוט.

ודעת הראב"ד הוא שתהיה ב' מח' מתכלת. ונראה ש"ל שתכלת הוי טפל להבן, אבל מ"מ דינן כחוטין ולכן צריך חוט שלם, וכמו כן ס"ל שהחוליות נעשים מהלבן ותכלת בסירוגין.

ודעת תוס' הוא שד' מתכלת וד' מלבן. וכתבו טעמם (מנחות ל"ח ד"ה התכלת) "כיון דתרי מיני בעי רחמנא סברא היא שיהיו שוין"

והנה בזה"ז שזכינו לחזרת התכלת צריכים לדעת כמי קיימא לן להלכה. וכבר דשו ביה רבים, מ"מ אמרתי לכתוב ההערות שהיה לי בנושא זה, ואולי מתוך דברינו יתבאר בעזהש"ת שלכא' העיקר כשיטת תוס'. וגם אשתדל לתרץ כל הטעמים שהעלו מחזיקי הראב"ד והרמב"ם שלא לעשות כתוס'. ותודתי נתונה להרב ישראל בארקין שליט"א שעזרני בהכנת המאמר, וכן נעזרתי הרבה מקונטרס "גדילים תעשה לך" להרב בן ציון הלוי מיללער שליט"א, וכן מכמה מאמרים שנדפסו ב"והיה לכם לציצית" ובפרט של הרב ישראל כהן שליט"א משנת תש"ע.

א- דעת רוב הראשונים הוא כשיטת תוס'.

הנה דעת הרמב"ם כמעט דעת יחיד ולא מצינו חבר שכתב מפורש כדבריו בשאר גדולי הראשונים חוץ מבנו רבינו אברהם (ס' המספיק עמ' 273). וכדעת הראב"ד כתבו הערוך (ערך תכלת) והמאירי (יבמות ה:): וריא"ז (פסקי ריא"ז הלכות קטנות עמ' רכ"ג)¹. משא"כ רוב ראשונים כתבו כתוס'². וביניהם פי' מיוחס לרגמ"ה (הובא בשטמ"ק החדש פרק התכלת), רש"י (מנחות לח), ר"ת (תוס' מנחות ל"ח), ר"י (טור סי' י"א לענין בל תוסיף ודו"ק), היראים (ת"א), העיטור (הלכות ציצית שער א' ח"ב), סמ"ק (מצוה ל"א), רבינו פרץ (ברכות ט:), ר"ש משאנץ (תוס' שאנץ כתובות מ.). מהר"ם מרוטנברג (שו"ת דפוס פראג ח"ד סי' תמד, וע"ע ארצה"ח סי' ט' בהמאיר לארץ אות כ"ו), רא"ש (הלי' ציצית סי' ו', שו"ת כלל ב' אות י"ב, תוס' הרא"ש יבמות ד: וסנהדרין פ"ט.), רבינו ירוחם (נתיב יט ח"ג), מרדכי (פרק התכלת), טור (סימן י"א), נמוק"י (הלי' ציצית), רבינו ישעיה הראשון (פסקי הרי"ד הלי' ציצית עמ' תפא, ספר המכריע פ"ח, שו"ת הרי"ד סי' סא ד"ה טלית של), הרשב"א (יבמות ד:), וכן מוכח מתש"י סי' תס"ח וסי' תשכ"ח ע"פ הארצה"ח סי' י"א המ"ל ע"א) ובמיוחס לרשב"א מנחות פרק התכלת (אינו מהרשב"א וי"א שהוא רבינו שלמה בן אברהם מן ההר, רבו של רבינו יונה), ר"י מלוניל (ברכות ט: ובהלי' ציצית), רבנו דוד (כן נראה מדבריו סנהדרין פ"ט כמבואר להלן אות ט'), הר"ן (שם), ועוד כמה ראשונים שאינם מפורסמין ולכן אין טעם להביאם כמש"כ בהערה¹.

וכן אם הרמב"ם לשיטתו בכריכה (כמבואר במשכנ"י ועוד אחרונים) יש לנו גם רב עמרם גאון (הובא בעיטור ובעוד כמה מקומות שצויינו בספר כליל תכלת עמ' נ' הע' 47), ריטב"א (ברכות ט:), רשב"א (שם), מלבד שאר המקומות ברשב"א שהבאתי לעיל), ותלמידי רבינו יונה (שם) שכתבו שהחוליות מלבן ותכלת, דלא כהרמב"ם, ולמדו שיטתם מתוך דברי ירושלמי (עיי' לקמן אות ז').

הנה רבותינו ז"ל מסר לנו כללים³ מה לעשות בכל מחלוקת. וכידוע דרך הבי"י הוא לפסוק ע"פ הרי"ף, הרמב"ם, והרא"ש. וכתב בהקדמה לבי"י וז"ל "ומקום שאחד מן הג' העמודים הנזכרים (היינו הרי"ף, הרמב"ם, והרא"ש) לא גילה דעתו בדין

¹ ואולי יש עוד, אלא שכבר כתב הבי"י יו"ד סי' ק"ה אות ט' ונולע"ד דמהר"ם כו' נקטינן שהוא יותר מפורסם מרבינו נתנאל" עכ"ל. וכן בעוד מקומות כתב כעין זה. ויתר מכן כתב בעל הכנסת הגדולה (בספרו דינא דחיי ח"ב סי' ע"ג) "קיימא לן כהרא"ש לגבי הריא"ז שהוא (הרא"ש) פוסק יותר מפורסם וממיו שותין כל בני ספרד כו' "עכ"ל. ולכן מפורש שאין דעתו של הריא"ז נחשבת כנגד הרא"ש ושאר ראשונים, ודלא כמו שטען כמה ת"ח לומר שהריא"ז בתראי. ובלא"ה אי"א לומר בתראי א"כ הביא ראיות מכריחות לשיטתו כמו שכתב בפתחי תשובה חו"מ סי' כ"ה אות ח' וז"ל, "ועיין בתשובת הרב מו"ה משה רוטנברג ח"י"ד כו' דאע"ג דקיי"ל הלכה כבתראי כו' מ"מ נראה דהאי כללא לא נאמר אלא היכא דהאחרון מברר דבריו בראיות צודקות אבל היכא דהאחרון כותב דעתו בסתם בלי שום ראיה שלא כדעת הפוסק הקודם לו מאי אולמא דהאחרון מהראשון כו"י ע"ש. ועוד שבמצאות אינו כן, שאין הריא"ז בתראי יותר מהרא"ש והטור.

² התוס' עצמם שנו דבריהם בחמש מסכתות (ברכות ט: ד"ה אלא, יבמות ד: ד"ה דאפילו, כתובות מ. ד"ה כגון, מנחות פרק התכלת, בכורות לט: ד"ה כמה) וזה עצמו מורה על רבוי החכמים שאחזו בשיטתם.

³ יש טוענים שרק אומרים כללי הפסק במח' התלוי בהבנת הסוגיא, ולא במח' התלוי בגירסאות. ואומרים שמקורו של כל אלו הראשונים שכתבו כתוס' מגירסתם בהספרי שהיה לפניהם, ולכן אין לנו כח הרוב שהלא לא הכריעו רובם כתוס' אלא כן היתה גירסתם, ולא ידעו על שום גירסא אחרת ולכן ניתן לנו להכריע מדעתנו, ולדעתם גירסת הראב"ד (פ"י שלח) עדיף מגירסת תוס' (פ"י כי תצא), ולכן להלכה נוהגים כהראב"ד.

אמנם כדי להורות לעשות כהראב"ד, צריך הכרעה וודאית, כי עכ"פ יש ספק גדול אם יש חסרון להרמב"ם והראב"ד אם יעשה כתוס' (עיי' לקמן אות ד'). ולכן אם אין לנו הכרעה ברורה אז חייבים לנהוג כתוס' מכח ספק ספיקא, ספק כמי קי"ל, וספק אם יש חסרון להרמב"ם והראב"ד אם יעשה כתוס'. ודבריהם רק אפשר להיות הכרעה ברורה אם יתקיימו ד' תנאים. א- שהראשונים למדו שיטתם רק מהספרי. ב- שלא ידעו הראשונים על שום גירסא אחרת. ג- שאם ניתן לנו להכריע אז ההלכה כגירסת הראב"ד. ד- שלא אמרינן כללי הפסק במח' שתלוי בחילופי גירסאות. ואם אפילו אחד מאלו הוי בגדר ספק, אי"א לנהוג כהראב"ד, מסי"ס כנ"ל.

ההוא והשני עמודים הנשארים חולקין בדבר, הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג לפנינו אל מקום אשר יהיה שמה הרוח רוח אלהין קדישין ללכת נלך, **כי אל הדעת אשר יטו רובן כן נפסוק הלכה**. " עכ"ל. וזה ממש הנידון כאן, שהרי"ף לא גילה דעתו, והרמב"ם והרא"ש חולקין ושאר ראשונים רובם ככולם כתבו כתוס'.

וגם כתב הרמ"א בהקדמה לדרכי משה "וכן כתב מהרי"ו (צ"ל מהרי"ל) בתשובה סי' קע"א דעל הרוב פוסקים ע"פ התוספות ומוהר"ם וראב"ה, וכן מרגלא בפומי דאינשי לפסוק כדברי המרדכי ואשיר"י ובעל הטור ר' יעקב ב"ר אשר, ובדרך זה הלכתי, ושאר הנחתי". והנה כל הני כתבו כתוס' ולפי"ז ההלכה כתוס'.

ולכן ע"פ כללי הפסק של הבי"י והרמ"א, ההלכה כדברי תוס' רוב ראשונים.

ב. רוב האחרונים כתבו כתוס' ואף כמה מהם פסקו לקולא כתוס'.

לענין תנאי א' אם ידעו הראשונים שיטתם רק מהספרי - כתב רש"י בריש פרק התכלת כתב "אע"ג דמצוה לתת תכלת ב' חוטיין ולבן ב' חוטיין בציצית כדמפרש לקמן" ובספר כללי תכלת ביאר דברי רש"י שנקט כדבריו מהגמ' לקמן, ולא מהספרי. וגם בתוס' ל"ח איתא "וא"ת ומנלן דבעינן ב' חוטיין לבן וב' חוטיין דתכלת דילמא אגדילים קפיד קרא אפילו חד מהאי וג' מהאי" והנה תוס' חוקר הטעם למה דוקא ב' וב' ואם כדבריהם שמקורו של תוס' מהספרי אז תוס' כאן חוקר מהו הביאור בהספרי ותיצו "ויש לומר כיון דתרי מיני בעי רחמנא סברא הוא שיהיו שוין ועוד פתיל תכלת כתיב ופתיל משמע תרי כו' " תוס' ביארו שהפסוק בהספרי שפתיל משמע ב' ויש סברא להשוות שני המינים "ומיהו טעם זה דפתיל לא יתכן דבפרק בא לו משמע וקיצץ דמקצץ אחד לשנים והכא" בציצית "על כרחין לא משמע תרי כדמוכח בספרי בפרשת שלח לך ובפרשת כי תצא ועשו להם ציצית שומע אני חוט אחד בפני עצמו ת"ל גדילים כמה גדילים נעשין אין [גדיל] פחות משלשה חוטיין כדברי בית הלל משמע דמפתיל לא הוה שמעינן אלא חד" תוס' מודה מה שפתיל תכלת משמע ב' שהא יש ספרי בפרשת שלח ופי' תצא שמשמע שפתיל משמע רק חד. והנה אם תוס' רק מפרש דברי הספרי איך יכתוב הו"א ואז ידחה אותו מחמת הספרי שהוא מפרש. וכי נעלם ממנו בעידנא דעסיק ביה! וע"כ תוס' לא מפרש דברי הספרי ולכן ברור שהיה לו מקור אחרת לדבריו "ועוד דאי פתיל משמע תרי הכי והמשכניי שתוס' למדו שיטתו מהשי"ס, וכ"כ בספר כללי תכלת להרה"ג וצריך לומר שחולק" הספרי בפי' שלח ופי' תצא "על השי"ס שלנו דמשמע דחד מתכלת מהני" - והיינו יש שיטת הספרי ויש שיטת שי"ס שלנו, ולא משועבד זה לזה. ואם כדבריהם שכל מקורו של תוס' מהספרי, איך יתכן שיש שיטת שי"ס שלנו דלא כהספרי אלא ע"כ תוס' לא בא רק לפרש דברי הספרי, ונמצא שמקורו אינו מן הספרי ודו"ק. וגם מהיראים והגרי"א שלמדו דרשה דגדילים קאי על כל מין ומין מבואר שלא צריך ללמוד מהספרי. וכן במרדכי משמע שלא למד מהספרי שהביא תוס'. ובאמת כבר כתבו הבי"י והמשכניי שתוס' למדו שיטתו מהשי"ס, וכ"כ בספר כללי תכלת להרה"ג ר' אליהו טבגר שליט"א. וגם לקמן אות ט' אבאר שפשטות הסוגיא משמע כתוס', ועי' מש"כ שם מהיעב"ץ שלפי דבריו הגמ' דף מב. אומרת מפורש כתוס'. ועל כן נראה שלא ברור שתוס' באו רק מהספרי, אלא אפאק מסתברא. והא שהביאו הראשונים הספרי כסמך לדבריהם, אינו ראייה שהלא הספרי הוא מפורש יותר מהשי"ס ולכן הביאו, אבל אפילו בלא הספרי היו אוזנים כשיטתם.

לענין תנאי ב' אם ידעו הראשונים גירסא אחרת - יש ראשונים מכמה מקומות שלכאורה היה לפניהם ב' הגירסאות ומי"מ כתבו כתוס' למשל הרשב"א ורבינו דוד שהיו מתלמידי הרמב"ן שלשיטתם הרמב"ן ס"ל שפתיל א' דוקא כהרמב"ם (וכ"כ המשכניי שדעת הרמב"ן כהרמב"ם), ומי"מ כתבו כתוס'. וכן רבינו ישעיה ראשון מאיטליה שהיתה מתלמידי ר"ש בן היתום (כמבואר במבוא לר"ש בן היתום על מועד קטן) שמשמע כהרמב"ם במ"ק י"ט, ומי"מ כתב רבינו ישעיה כתוס' בכמה מקומות. וגם לא מסתבר שמזמן רבינו גרשום עד ימי הרא"ש עדיין לא ראו הראשונים גירסא אחרת. וגם ידעו תוס' שיטת הערוך (והביא מאותו קטע של הערוך בברכות ט: ובמנחות מג:), והראשונים היותר מאוחרים ודאי ידעו דברי הרמב"ם (ותוס') בפרק התכלת (מב: ד"ה תפילין) הביאו מסי' אהבה). ולדבריהם שיטתו היתה משועבד להספרי אע"פ שהוא דחוק, אי"כ ראו חולקים על דברי הספרי בודאי ידוע להם שיש גירסא או מהלך אחרת, כי גם הערוך משועבד להספרי ומי"מ לא כתב כדבריהם. ולכן לא יתכן שהם יכתבו כגירסא שידעו שהוא כנגד כמה ראשונים אם לא שהיה להם ראיות שזוהו הגירסא הנכונה. ולכן אין זה בכלל מחלוקת התלוי בחילופי גירסאות שהלא לא באו רק מכח הגירסא, אלא גם מסברא וראיות ולזה לכו"ע אמרין כללי הפסק. וגם יש לציין שהגרד"פ ז"ל בספרי דבי רב כתב שה"דבר אחר" בספרי פי' תצא הוא מקורו של הרמב"ם. וזה היתה לפני הראשונים כמבואר בעל העיטור ובמחזור ויטרי. ועי"כ נראה שלא ברור שהוא מח' שתלוי רק בחילופי גירסאות.

לענין תנאי ג' איזה גירסא עדיף - אם באנו להשוות הספרי בבי' המקומות ולשבש את אחד מהם, יותר ראוי לשבש של פרי' שלח מלשבש פרי' כי תצא, מכמה טעמים. א', שהרי גירסת הספרי שלפני תוס' היתה בבי' המקומות (ע"י תוס' ל"ח וע"ע בעל העיטור) כמו שהוא לפנינו בפר' כי תצא ולא מצינו מי שמביא שהגירסא כהראב"ד בשני מקומות. ב', משום דבלא"ה של פרי' מהמקומות, דשם איתא שלש לבי"ש ודי' לבי"ה, וגם שם ליתא שיעור אורך הציצית (של ארבע ארבע אצבעות) ומי"מ איתא שם בדי"א בתחלה אבל שיריו וגרדומיו כ"ש, ולכאורה זה שיבוש חסר או יתר, וגם שם איתא "אתה עושה" במקום "נעשים". ג', שבספרי פרי' כי תצא איתא ד' חוטיים של תכלת ודי' חוטיים של לבן, ואם באנו לשנותו צריכין לשנות כולו ולגרסו (די') [ג' חוטיים של תכלת] [לבן] ודי' [דהיינו רביעית] (חוטיים) של (לבן) [תכלת], אך גירסת ספרי פרי' שלח ג' של צמר ורביעית של תכלת יש לשנות בבי' שחויים קטנים, ורביעית לדי' ורביעית לדי' ורביעית לדי' (כ"ז העתקתי מקונטרס גדילים נעשה לך להגרבי"צ מיללער שליט"א). וכל מה שהקשו על גירסת התוס' יש ליישבו בקל, אך אכמ"ל. וגם לקמן אות ח' ביארנו שהגר"א בשני מקומות החזיק גירסת תוס', וגם לקמן אות ט' ביארנו שפשטות הסוגיא מבואר כתוס' ולכן נראה שגירסת פרי' תצא עדיף.

לענין תנאי ד' אי אמרין כללי הפסק במח' בגירסאות - אצטט כמה מראה מקומות של מחלוקת התלוי בחילופי גירסאות שלא מצאתי שהשו"ע והרמ"א מחלקים בהם יותר משאר מחלוקת. ומהם באו"ח סימן ל"ג א, רניה ג, ערי"ב ד, רע"ג א, ערי"ה יב, רע"ט מ"ב ס"ק יב, רצ"ט כ, ש"א מ, ת"י ג, תל"ג בשעה"צ כ"ה, תמ"ט א, תרט"ז ב, יו"ד כ"ג ה, ל"ב ה, נ"ג ג, ס"ט ד, פ"ד ד, ש"כ ה, אבהע"ז מ"ה א קי"ט ז, קכ"ה ה, קל"ד ב, קל"ז ד, קמ"א טו, ועוד. וכן מצינו בהפוסקים לשונות ברורים שברור מהם ששפיר אמרין הכללים. כתב הגר"ז יו"ד ל"ב קו"א ו' "הלכך למעשה יש להורות בהפסד מרובה הנכרעת הטי"ו שלא להקל בכנגד מקום חבורו לחוש לגירסת התוס' וסיעתם דבתראי ניהו ואנן גירי בתרייהו בכל מקום". והנה כדבריו ממש נוגע לנידון דידן. וכן ע"י או"ח ל"ג א' שהוא מ"י א' שהיא מ"י ג' "ופסק המחבר הגירסא כהרי"ף והרמב"ם לגבי הרא"ש כהכלל שלו וכו". ובאו"ח סימן רנ"ה, ג' כתבו האחרונים שהוא מח' התלוי רק בחילופי גירסאות והמחבר כתב גירסת הרי"ף והרמב"ם וסיים וי"א להיפוך וידוע כשהמחבר סותם כדעה אחד והביא דעת החולקים בלשון וי"א, שלהלכה פסק כמו שסתם. וכתב הגר"ז בקו"א "שהעיקר כמו שסתם המחבר, כי כן דעת הרי"ף והרמב"ם ור"ן ומגיד משנה, והמה שהביא נגד הרא"ש וטור וכן דעת השו"ע שהביא סברא הראשונה בסתם וסברא הב' בלשון יש ספק אם ראו שני הגירסאות. וכן המקור חיים (לבעל החיים) כתב שם שהעיקר כמו שסתם המחבר ולא כה"א, משום כללו של המחבר לפסוק כהרי"ף והרמב"ם נגד הטור עיין שם. וע"ע בתשובות מהרש"ם ח"ג קמ"ח שהוכיח שחוששין לרוב דעות במח' גירסאות, והביא ראייה לדבריו עיי"ש. הרי חזינן שבכמה מקומות אמרין כללי הפסק במח' בגירסאות ולכן מי הגיד להם שנידון דידן שאני. וכאן מחמת חוסר המקום קצאתי בקיצור נמרץ בדי' נקודות אלו, והארכתי בזה ככל הצורך במקו"א.

מכל הנ"ל נראה שעכ"פ יש ספק אם תוס' באו מגירסתו בספרי, ואם לא באו מתוך הספרי (כדמשמע מתוס') אז ודאי ההלכה כתוס'. ואם באו מהספרי עכ"פ יש ספק אם ראו שני הגירסאות. ואם באמת לא ראו, עדיין יש ספק אם אמרין כללי הפסק (וכתבתי כמה ציורים וכמה פוסקים שס"ל שאמרין כללי הפסק בזה). ובצד המיעוט שלא אמרין כללי הפסק עדיין לא מבואר שלא קיימא לן כתוס' כמש"כ. ואפילו אם באמת לא קיימא לן כתוס' יש ספק גדול אם יצא ידי חובתו להראב"ד אם יעשה כתוס'. ולכן לא נראים דבריהם.

⁴ ויש טוענים כנגד זה הדני"מ שכנהגו כן מימי הראשונים, משא"כ כאן שנתחדש רק בדורינו. וטעו בתרתי, א- המדקדק בלשון הרמ"א יראה שמתבאר שכ"פ שלפון יש ספק אם ראו שני הגירסאות. וכן מפורש בדי"מ בכמה מקומות (מהם - או"ח סי' ט', יו"ד סי' פ"א, וע"ע יו"ד ל"ה), ב- כאן באמת יש מנהג שנהגו להחמיר בגרדומין אע"פ שלהרמב"ם כשר וגם לדעת המשכניי (הובא לקמן סוף אות ג) מנהג זה להחמיר כר"ת הוי קולא להרמב"ם.

הנה מהטור ואילך רוב הפוסקים סתמו כדברי תוס' ולא זכרו את דעת הרמב"ם.⁵ למשל עיין ט"ז (סי' ט' ס"ק ג'), וסי' י"א ס"ק י"ג), ושו"ע הרב (סי' י"א), וכן במשנה ברורה (סי' ט' ס"ק ז' וסי"ק י"ד, י"א ס"ק נ"ח, י"ב ס"ק ח') ועיי בהערה.⁶

אבל יתר מכן מצינו בדברי המחצית השקל סימן ט"ו שכתב בד"ה יש לטוות "דאנן ס"ל דבזמן דהוי תכלת מצותה שני חוטין תכלת שהן ד' ראשין. אבל הרמב"ם ס"ל דג' חוטין היו לבן והם ו' ראשין וחוט הרביעי היה מחצה תכלת ומחצה לבן וכו' ", ומבואר שלא קיימא לן כהרמב"ם.

וכן שיטת המלבי"ם בארצות החיים הוא כתוס' בכמה מקומות. בסימן ט' בלב הארץ סעי' ה' כתב הארצה"ח בדין שצריך להיות הציצית מצבע הטלית, הוסיף המלבי"ם שזה רק בשני חוטין שהם כנגד לבן, ולא בחוטין שהם כנגד תכלת. וכן בסימן י"א בהמאיר לארץ ט' כתב בזה הלשון "וצ"ל דהרמב"ם אזיל לשיטתו דס"ל דא"צ רק חוט א' של תכלת כו' אבל לדין דס"ל דצריך ב' חוטי תכלת דפתיל משמע שנים ממילא א"צ ללמוד ממשכן כו' " עכ"ל.

והנה בטלית של שאר מינים קיימא לן או יעשה הציצית ממינים לקיים הכנף מין כנף או יעשה מצמר או פשתים לקיים גדילים תעשה לך. וכתב המחבר סי' ט' סעי' ד' "אם הטיל בטלית של שאר מינים קצת ציציות ממינו וקצת מצמר או פשתים יש להסתפק בו" וכתבו האחרונים שהספק הוא שאין כאן לא הכנף מין כנף, ולא גדילים תעשה מצמר ופשתים. ובארצות החיים בלב הארץ (אות ג') כתב שמי"מ יוצא לכו"ע בטלית של שאר מינים בשני חוטי צמר ושני חוטים ממינו, ובהמאיר לארץ (אות כ"ז) ביאר שכשר לכו"ע משום שכן נהגו בזמן שהיה תכלת שהיו שני חוטי תכלת שהוא מצמר אפי' בטלית של שאר מינים, ואין ספק בזה. ופסק זה מובא במשנה ברורה סי' ט' ס"ק י"ד להלכה למעשה עיי"ש הטיב, וכן החזיק החזו"א פסק זה (או"ח ג' כ"ו) עיי"ש. והנה לדעת הרמב"ם העושה כן נכנס לחשש פסול. ולכן נמצא שהמלבי"ם, המ"ב, והחזו"א פסקו להלכה ולמעשה כדעת תוס' אף לקולא בחשש פסול.

ג. כמה מפסקי השו"ע הם כנגד הרמב"ם (ב"ת, שזירה, גרדומין)

וכן מלבד כל אלו האחרונים, בשו"ע עצמו הכריע דלא כהרמב"ם בכמה הלכות שנוגע אף בזמנו.

א- הנה מבואר מהסוגיא דמנחות דף מ"ב שהחולקים על תוס' במספר חוטי תכלת, ע"כ ס"ל שאין איסור בל תוסיף בהוספת חוטין (ועיי לקמן אות ט' שהארכנו בזה) וכ"כ הר"ן בסנהדרין פח'; הרדב"ז (מובא לקמן אות ד), והמשכנות יעקב, והארצות החיים, והגר"ח על הש"ס, שאין ב"ת בהוספת חוטין לשיטת הרמב"ם. ובלי להכניס לכל פרטי הסוגיא, בשו"ע סימן י"א נפסק שיש איסור ב"ת. ולכן השו"ע פסק דלא כהרמב"ם והראב"ד.⁷

ב- וגם לענין שזירה בציצית איתא בספרי "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת טווי ושזור. אין לי אלא תכלת טווי ושזור לבן מנין. הרי אתה דן, הואיל ואמרה תורה תן תכלת ותן לבן מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור" עכ"ל. והרמב"ם פ"א היי פסק שאם רצה לעשות שזורין יעשה אבל אינו לעיכובא. והשיג הראב"ד שם "זה טעות אלא צריך להיות שזורין דילף בספרי תכלת ממשכן מה להלן שזורין אף כאן שזורין." עכ"ל. והנה בספרי שלנו משמע שלא נלמד מהמשכן אלא מלשון פתיל. וכ"כ בהגהות מיימוניות "תניא פתיל תכלת טווי ושזור כעין פתילה שזורה כו' " משמע שהוא ממשמעות פתיל. וכן כתב רש"י בספר הפרדס מתרגום ירושלמי פתיל-שזור תכלת וכ"כ הסמ"ג והנ"י בהלכות קטנות וכ"כ הט"ז י"א ס"ק ב' עיין שם.

והקשו חכמי לונל להרמב"ם למה סתר דברי ספרי מפורשת. וכתב להם (הובא בכ"מ) " זה שלמד שזורין ממשכן ר"ש היא שסתם ספרי ר"ש ולפי שלא מצאתי שום אדם שיאמר דבר זה לא כתבתי כמותו שא"כ יהיו שזורין ששה כבמשכן (עיי שבת כ"ח). כך נ"ל כו' " עכ"ל.

וכתב הארצות החיים (י"א המאיר לארץ ט') שקושיית הרמב"ם רק קשה אם נלמד מהמשכן (כהראב"ד וחכמי לונל) אבל אם נלמד מלשון פתיל כהגהות מיימוניות הנ"ל לא קשה מידי. ולכן צ"ע מי הגיד להרמב"ם שנלמד ממשכן, ולא ממשמעות פתיל. וכתב הארצה"ח "שצ"ל דהרמב"ם אזיל לשיטתו דס"ל דא"צ רק חוט א' של תכלת הרי לא ס"ל כדעת תוס' במנחות דפתיל משמע שנים וכו' אבל לדין דס"ל דצריך ב' חוטי תכלת דפתיל משמע שנים ממילא א"צ ללמוד ממשכן כו' " וכ"כ המשכנ"י (סי' י"ג) שלשיטת הרמב"ם פתיל הוא דבר הכורך ע"ג גדיל, ולמד זה משי"ש שלנו, וא"כ לפי"ז א"א לפרשו לשזור וא"א ללמוד ממשכן דא"כ יצטרך כפול ששה, אלא ע"כ הספרי דעת יחיד, ולכן לא פסק כן הרמב"ם, ודו"ק. וכ"כ במגן גיבורים ששיטת הרמב"ם בשזירה תלוי בשיטתו במנין חוטי תכלת. ובאמת משאלת חכמי לונל

⁵ חכ"א כתב שלא היה לפני כל אלו אחרונים דברי הראב"ד, אלא גרסו בהראב"ד כאילו הוא ס"ל כתוס' (וכן גרס הב"י). אמנם ז"א, כי מ"מ ודאי ידעו שיטת הערוך שכתב כהראב"ד (כ"ש המלבי"ם שהמעין בארצה"ח יתפלא בבקיאותו בכל ספרי הראשונים), וגם ראו שאילת חכמי לונל, וגם בארצות חיים הגירסא בראב"ד מתוקן. וגם בכל הדפוסים שהיו בימי האחרונים כבר נתקן הגירסא בהראב"ד, וכן הובא ביהל אור ובמשכנ"י סי' י"ח כגירסתינו.

⁶ וע"ע הקדמת פמ"ג להלכות ציצית (והובא בביה"ל סי' י"ג ד"ה ודוקא) שמבואר שסמך על שיטת תוס' לקולא. שכתב שבשעת הדחק אם נפסקו (לגמרי) ב' חוטים במקום שיש כבוד הבריות יש לסמוך על הראשונים (הרא"ש בתשובה) שצריך רק ב' חוטים מעיקר הדין והשאר הוי זכר לתכלת. וצד זה רק ניתן להאמר לדעת תוס', ואם היה גם צד גדול שההלכה כהרמב"ם, כמה רחוק היה לסמוך על זה אפילו בשעת הדחק, שהרי גם אליבא דתוס' הוא רק צד קטן מאד בראשונים שיוצא ברק ב' חוטים.

⁷ ומה שהקילו הגר"א והארצות החיים, זה רק משום טעמים אחרים כמבואר להמעין שם. ובאותו קטע כתב הגר"א שיש ד' חוטים של תכלת וד' של לבן.

ששאלו על שיטת הרמב"ם במספר חוטי תכלת ביחד עם השגה על שיטתו בענין שזירה מבואר שמתלי תלי זה בזה. ובשו"ע (י"א ב) פסק שצריך שזורין, ונמצא שהשו"ע פסק דלא כהרמב"ם.⁸

ג- ועוד בסוגיא דגרדומין כתב הרמ"א (סי' י"ב) שנוהגין כר"ת שרק אם נשאר בו חוטים שלימים כשר. ויסוד שיטת ר"ת הוא שיש שני מינים בציצית, לבן ותכלת, ולעולם צריך מין אחד שלם. ולכן לעולם צריך בו חוטים להישאר כדי שתהא מין שלם או של תכלת או של לבן להיות בשלימותם. [ואפי' החולקים (ר"י ורא"ש) מסכימים שיש בו חוטי תכלת, אלא שאומרים שסוגיית הגמ' הוא אליבא דרבי ולא קיי"ל כוותיה, כמבואר בתוס' ל"ט וברא"ש סי' ז'.] והכ"מ בהלכה י"ח, וכן בב"י סי' י"ב (פי' השני בדברי הרמב"ם) למד דין גרדומין אליבא דר"ת גם ע"פ שיטת הרמב"ם דהיינו שדעת הרמב"ם נמי שלעולם צריך מין שלם ע"י"ש. וכתב המשכנות יעקב סי' י"ח שלפי דברי הכ"מ אם נפסק יותר מחוט אחד יפסל, שכבר אבד מין תכלת (שלהרמב"ם הוי חוט א), ובשו"ע לא כתב כן, וכנראה מרן הב"י לא חש לדברי הרמב"ם. (והמשכנ"י כתב שם שא"א להב"י לכתוב כמו שכתב אם לא שהכריע דלא כהרמב"ם, וכבר הארכנו שע"פ כללי הב"י ודאי קיימא לן כתוס')

ובאמת בלא"ה מגרדומין עצמו יש להכריע כתוס', שהרי הרמ"א כתב שנוהגים כר"ת לפסול הציצית אם נפסק שני חוטים, וא"כ יש מנהג ומסורה הלכה למעשה שתלוי בשני חוטי תכלת. ולדעת כמה אחרונים צריך לחוש לר"ת מעיקר הדין (חיי אדם, מור וקציעה, דרך חיים, סידור בעל התניא וע"י שו"ת אבן ישראל ח"ט שמשגיג על הביאור הלכה וע"ע בתשובות והנהגות ח"ה ס"ב) הרי כבר יש לנו הכרעה בזה מגדולי אחרונים, ואין צריך לחפש יותר.

ד- גם לדעת הרמב"ם והראב"ד כתבו האחרונים שאין חסרון לעשות כתוס'

הנה כתבו כמה ת"ח ב"והיה לכם לציצית" שיש חסרון להרמב"ם⁹ אם יעשה כתוס', והנה הם אמרו דבריהם בשני דרכים. א- יש שכתבו שרק מפסיד מצות לבן ולעולם קיים מצוות תכלת להרמב"ם, ב- ויש שכתבו שיש חשש פסול בדיעבד אם אין כאן מצוות לבן, שתכלת בלא לבן להרמב"ם אינו כלום, ושיעור ז' חוטי לבן הוא לעיכובא. והנה כמה מהם הביאו ראיה מדברי תוס' שא"א לצאת לבן ע"י חוטי תכלת. ולכאורה אפשר לומר שמה שמבואר מתוס' אינו ענין לדעת הרמב"ם. שלדעת תוס' י"ל אין תכלת נחשב ללבן, דס"ל שלבן ותכלת הם שני גוונים ומצותו שיהיו כל החוטים נראים כן, חצי לבן וחצי תכלת כמש"כ תוס' "כיון דתרי מיני בעי רחמנא סברא היא שיהיו שוין". וי"ל דסברא זו מחייב שיהיה דוקא חצי-חצי, אבל הרמב"ם שלומד פתיל תכלת שהוא דבר שכורך על הענף, אין זה שני גוונים לציצית, אלא שני דינים נפרדים, ולמה יגרע בזה שחוטי הענף צבועים בתכלת יותר מאילו נצבע בארגמן ותולעת שני ודו"ק.

וכן מוכח מדברי הרמב"ם פ"א ה"ד שפירש שהתכלת אינו מעכב את הלבן היינו שמי שאין לו תכלת עושה לבן לבדו, והלבן אינו מעכב את התכלת היינו אם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת לבדו כשר. והרבה הקשו למה לא כתב שהלבן אינו מעכב את התכלת קאי על העושה כולו מתכלת כמו שכתב רש"י. ובפשיטות י"ל משום שדעת הרמב"ם הוא שאם כבר קיים מצות תכלת, אז שאר חוטי תכלת עולים משום לבן. ולכן א"א לפרש הלבן אינו מעכב את התכלת קאי על העושה כולו מתכלת, שהרי קיים גם החיוב של לבן, וע"כ פי' שקאי על גרדומין. וכע"ז מבואר בדברי מלכיאל סי' ו' אות כ', בנתיבות חיים ח"ג סי' נ"ב אות ג'. ולפי"ז אין שום חסרון להרמב"ם אפילו במצות לבן אם יעשה כתוס'.

וכן מבואר מהרמב"ם הלכה ה' שכתב "והלו בש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצות עשה אחת" וכתב שם המעשה רוקח "ואף שדבר זה כבר הוא מבואר ממ"ש לעיל נראה דאיצטריך לאשמועינן דאע"פ שיש לו תכלת ולבן אלא דבטלית זה אין בו כי אם כולו לבן או כולו תכלת או שניהם כאחד כלומר שיש בטלית זה שתי ציציות לבן ושתיים תכלת אי נמי שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת מכל מקום יצא וקיים מצות עשה אחת דכיון דאין הלבן מעכב התכלת ולא התכלת את הלבן א"כ באיזה אופן שיעשה יצא ידי חובתו ממצוה זו" עכ"ל והדברים מפורשים.¹⁰

ואפילו אם נניח שלהרמב"ם תכלת אינו עולה ללבן, לכאוי' אין לחוש לשני החששות הנזכרים. לגבי החשש הראשונה שמפסיד מצות לבן, צ"ע מאי חזית דדמא דלבן סומק טפי אולי דם חלזון סומק טפי, ולמה אסור לנו להפסיד הלבן בשביל התכלת שכל אופן שיעשה יפסיד או לבן להרמב"ם או תכלת לתוס'.¹¹ ולגבי החשש השני, שיש חשש פסול כשיש רק תכלת ולא לבן להרמב"ם, כבר כתבו כמה אחרונים שאפשר לצאת מצות ציצית ע"י תכלת בלא לבן גם אליבא דהרמב"ם.

כתב הרדב"ז בדעת הרמב"ם (שו"ת ח"ה אלף תסג) "ועתה הט אזנך ושמע מה שאני סובר בדבריו ז"ל דכולה האי רישא לא מיירי אלא לאשמועינן דאין התכלת מעכב את הלבן ולא הלבן את התכלת כיצד הרי שאין לו תכלת עושה לבן לבדו וכש"כ אם אין לו לבן עושה תכלת לבדו דעיקר המצוה הוא התכלת וגם כי הלבן מצוי ולא מבעיא היכא דמעיקרא לא נתכוון אלא לעשות מין אחד דפשיטא דאין אחד מעכב את חברו אלא אפילו היכא דנתכוון לעשות הציצית משני המינים

⁸ ועל פסק זה כתב הארצה"ח (י"א ארץ יהודה סוף ס"ק ו') "ממילא ברור כמש"כ דחוטי ציצית בעי שזירה לעכב ואם לא שזרם פסול כו"ו ומבואר שאינו רק חומרא בעלמא. וכן המשכנ"י כתב שלהלכה אין לזוז מהשו"ע שפסק דצריך שזירה. וע"י לקמן אות ז'.

⁹ וכונתם גם לדברי הראב"ד, שלא מצינו שהוא פליג על מש"כ הרמב"ם שהלבן אינו מעכב את התכלת קאי על גרדומין.

¹⁰ ובהעמק שאלה רצה להחמיר בזה ונתקשה בלשון זה של הרמב"ם, ומחמת חומר הקושיא רצה להגיה. אבל בספר המוגה של הרמב"ם נמצא כמו שהוא לפנינו, וא"כ גם הנצי"ב ע"כ יודה להמעשה רוקח.

¹¹ ואם באמת חוששין כ"כ לז' חוטי לבן אז היה לנו לעשות ח' חוטי לבן וח' חוטי תכלת ובזה יצא חובת הלבן והתכלת ונתבאר לקמן שלכל הראשונים החולקים על תוס' ע"כ אין איסור ב"ת עד ט"ז חוטי.

אין אחד מעכב את חברו וכגון שהטיל בה ד' חוטי לבן כפולים וד' חוטי תכלת כפולים דהא קי"ל שיכול להטיל בה ט"ז חוטי דאין לחוטי מנין מן התורה ונפסקו ונתמעטו עד הכנף ממש כשרה בשמונה חוטי של תכלת עכ"ל.

וכן מבואר מהכס"מ (ציצית פ"א ה' י"ח) שכתב י"ש לומר שרבינו פסק כרבנן וכפשטא דמתני' דקתני התכלת אינו מעכב את הלבן וכי' שאם אין לו אלא מין אחד עושה אותו וכתב שאם אין לו תכלת עושה לבן לבדו וממילא משמע דלבן אינו מעכב את התכלת וכ"ש הוא שהרי עיקר המצוה בתכלת כו' עכ"ל, ומבואר שלהרמב"ם נמי יצא בחוטי תכלת בלי לבן. וכ"כ מהר"ז בינגא (תלמיד מהר"ל, מכון ירושלים תשמ"ה) הלכות ציצית עמ' ג', וכ"כ הערוגת הבשם (מתלמידי בעלי התוס' ח"ג עמ' 224) בשיטת הרמב"ם¹², וכ"כ הרד"ע (מובא בספר הליקוטים ברמב"ם דפוס פרנקל), וכ"כ ביד קטנה (אות ג'¹³). וכן בעמק המלך (ספר ליקוטים הנ"ל סוף פ"א) כתב על דברי הכ"מ "לא צריך [הכ"מ] להאי משמעות [שכ"ש] אם עשה כולו תכלת כשר משום הוא העיקר מצוה] דבפירוש איתמר בדברי רבינו בהלכה ה' והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד כו' ושפתיו ברור מללו דאז האזי או האי כשר כפשטא דמתניתין".

וכן הוכיח המהרד"ם על ספר המצוות (שורש י"א) ממה שכתב הרמב"ם שם "אמנם מקום הקושי הוא בדברים שאמרו בהם אינם מעכבים זה את זה כי העולה במחשבה ראשונה שאחר שאלו החלקים כל חלק מהם בלתי צריך לחברו, שיהיה כל חלק מצווה בפני עצמה. כמו אומרם התכלת אינה מעכבת את הלבן, והלבן אינו מעכב את התכלת. והנה היה אפשר לנו שנאמר, שלבן ותכלת ימנו שתי מצוות, לולא מה שמצאנו להם לשון מבואר במכילתא דרבי ישמעאל, והוא אומר שם יכול שהם שתי מצוות, מצוות תכלת ומצוות לבן תלמוד לומר והיה לכם לציצית מצווה אחת היא ואינה שתי מצוות" עכ"ל של הרמב"ם. וכתב המהרד"ם שאם נימא שדין "הלבן אינו מעכב את התכלת" קאי רק על גרדומין, מה ההו"א "החלקים כל חלק מהם בלתי צריך לחברו" הא א"א לעשות תכלת אם לא שהתחיל בלבן. אלא ע"כ צריך לומר כדברי כל הני אחרונים ששייך מצות תכלת בלי לבן, ודו"ק.

וגם י"א שדעת ספר החינוך הוא כהרמב"ם ממה שכתב "שכורכין חוט התכלת על הלבן" ומ"מ הוא כתב מפורש שלבן אינו מעכב ויצא אסעשה רק ד' חוטי תכלת.

וידעתי שיש חולקים (המשכניי, הערוך השלחן, והמניח) מ"מ לא הביאו שום ראיות לדבריהם, אלא למדו כן מסתימת הרמב"ם בלבן אינו מעכבת את התכלת. אמנם המהרד"ם הביא ראיה חזקה לדבריו, וסתימת לשון הרמב"ם אפשר לתרץ כמו שכתבתי לעיל.

ואמנם אפי' את"ל שסתימת הרמב"ם משמע שפסול אם עשה כולו תכלת (וה"ה אם עשה כתוס'), יש לומר שפסול מטעם אחר - מטעם שצבע הבגד מעכב לדעת הרמב"ם [אך ע"ז יהיו קשים ראיות האחרונים שהבאתי לעיל], אך גם זה אינו עושה נ"מ למעשה אחרי דקיי"ל ברמ"א (סי' ט') שצבע הבגד אינו מעכב.

ושני המהלכים שכתבנו תלויים במחלוקת הראשונים אם אם מש"כ הרמב"ם (ציצית ב, ח) "עושה לבן שלה כעין צבעה אם ירוקה ירוקין ואם אדומה אדומין" ר"ל לעיכובא או לא, ובשו"ת הרשב"א (ח"ג סי' ר"פ) מבואר שמעכב אפילו בדיעבד להרמב"ם, ובכס"מ ובמפתח הביאו דברי המקילים בדעת הרמב"ם.

ולכן אין שום הכרח בכלל שלהרמב"ם פסול (ויש חסרון) לעשות כתוס'.

ה. לתוס' לא יצא חובת תכלת אם יעשה רק חוט אחד.

ראיתי מי שכתב שיכול לצאת מצות תכלת אף לתוס' אם יעשה חוט אחד והביא ראיה לדבריו שכן סתם בכמה מקומות בש"ס ומדרשים שיש רק חוט א' של תכלת, וכן הוכיח מדעת הסמ"ג שיוכל לעשות או חוט א' או ב' חוטים של תכלת מבואר שלתוס' יוצא ע"י חוט א'. ודבריו צ"ע, שכבר כתבו התוס' במנחות ל"ח. "וא"ת ומנלן דבעינן ב' חוטי לבן ובי' חוטי דתכלת דילמא אגדילים קפיד קרא אפילו חד מהאי וגי' מהאי" ותירצו שם או שפיתיל משמע ב' או שסברא להשוות שני מינים. והלא מפורש הוא שלא יצא אם יעשה כהרמב"ם, שהתורה לא הקפיד רק אגדילים אלא שיש שיעור לבן ושיעור תכלת. ופשוט. וכן לתוס' יש ספרי שמחייב דוקא ד' חוטי של תכלת וד' של לבן. ומה שהביא שמהסמ"ג מוכח שיוכל לצאת בחוט א', ע"כ תוס' [וכנ' כל שאר הראשונים דקיימי בשיטתם] פליגי על הסמ"ג כמו שהוכחנו (וכ"כ בהדיא בערוך השולחן סי' ט סעי' ב' שמתוס' משמע דלא כהסמ"ג בזה). ואדרבה, אפשר מהסמ"ג מוכח שלדעת הרמב"ם והראב"ד יצא ואין חיסרון אם יעשה כתוס'. אמנם כ"ז רק אם נימא שהסמ"ג ס"ל שיוכל לבחור ולעשות כרצונו (וכ"כ הערוך השולחן שם). אבל דעת הב"י סי' י"א שהסמ"ג לא רצה להכריע בזה כיון שלא היה נוגע למעשה בימיו. ומש"כ שלשון חז"ל בכל מקום חוט של תכלת ע"כ לתוס' לאו דוקא הוא¹⁴, או י"ל שהוא לשיטת ב"ה שיש רק חוט א' של תכלת ובי' של לבן. מ"מ מפורש שלתוס' לא מהני אם יעשה כהרמב"ם. משא"כ להרמב"ם והראב"ד אם יעשה כתוס' אינו מוכרח שהפסיד לפי מה שכתבתי לעיל.

¹² שם הקשה על הרמב"ם מהספרי של ד' חוטי תכלת וד' חוטי לבן, ודחה שהרמב"ם למד שהספרי אומר או מד' חוטי לבן או מד' חוטי תכלת, היינו הדין דאין מעכבין זה את זה. ומבואר שלא ראה סתירה ללמוד שיש ציצית של ד' חוטי תכלת לשיטת הרמב"ם.

¹³ ועיין באריכות במאמרו של הרב דוב שיף ב"והיה לכם לציצית" שנת תשע"ב.

¹⁴ וראיה גמורה לזה מהגמ' בתענית כב' י"א רמי חוטא דתכלתא, עי"ש דע"כ קאי על כלליות הציצית שנקראים תכלתא וכן פ"י רש"י ור"ח שם וכן בכמה מקומות כידוע, ואפי"ה איתא לשון "חוטא" ואכמ"ל.

ולפי נסתרו שני הטעמים שלא יעשה כתוס' כי באמת יש צד גדול שיצא יד"ח (ואין חסרון) להרמב"ם והראב"ד אם יעשה כתוס', וגם בודאי לא יצא שיטת התוס' אם יעשה חוט א'. ולכן אפילו אם אין לנו הכרעה, מס"ס יעשה כתוס' ספק כמי קיימא לן, וספק אם יש חסרון לעשות כתוס' מכל מקום¹⁵.

ו. גם המקובלים כתבו כתוס'.

הנה מחזיקי הרמב"ם כתבו שעיקר הטעם לעשות כהרמב"ם הוא שבזוה"ק בפי שלח מפורש כדבריו¹⁶. ראשית באמת אין להביא ראיה מהזוה"ק שכל הטעם לפסוק כהזוהר הוא שאילו ידעו הזוהר היו כותבין כדבריו, כמו שכתב הב"י או"ח סימן כ"ה (לענין כמה ברכות מברך על תפילין) "וכמה דינים שמצאו שכתב רשב"י בספר הזוהר היפך ממסקנא דתלמודא ואין הפוסקים כותבים אלא מסקנא דתלמודא. וטעמא, משום דאפילו אם היו יודעים דברי רשב"י לא הוו חיישי להו במקום דפליג אתלמודא דידן. והמפרשים דלעולם צריך לברך שתיים משמע להו דבהדיא קאמר תלמודא הכי ולפיכך פסקו כן" עכ"ל. הרי כל הסברא לפסוק על פי הזוהר לא מתחיל כאן שלתוס' יש גמי מפורשת (ע"פ מה שמבואר לקמן אות ט' מהיעב"ץ), וגם ספרי מפורשת שיש ב' חוטי תכלת. וגם הריטב"א ורבינו יונה (עי' לקמן אות ז') היה להם ירושלמי מפורשת שיש חוליות מלבן ומתכלת דלא כהרמב"ם. ולכן לא היו חוזרים מכת זוה"ק.

אבל אפי' את"ל שמהזוהר בשלח מוכח כהרמב"ם, אם כנים הדברים שמזה מוכח שהעיקר כהרמב"ם למה מצינו שכמה מגדולי המקובלים כתבו כתוס'? ואין לי עסק בנסתרות ורק אעתיק מה שכתבו כצורתן¹⁷.

והנה כתב הזוה"ק ברעיא מהימנא פר' פנחס דף רל: "וכלה בחופה דאיה בדיוקנא דכנפי מצוה ביציאות מוזהבות ותכלת ולבן כסא דין וכסא רחמים כליל דא בדא וכמה קשרים וחליין סחרניה בכמה מרגלאן ואבנין יקירין מליין סגולות סחרין לגביה כדיוקנא דזגין ורמונין דלבושי מלכא ומטרוניתא דאינון ד' בגדי לבן וד' בגדי זהב מסטרא דתרין שמהן ידו"ד אדנ"י כשמו כן כסאו כן חופתו כן לבושו רשים שמיה בכלא כד בעי לאעלי בהיכליה למהוי תמן חתן בכלתיה בח"י ברכאן דצלותא דאיה כמראה הקשת"

ובאור יקר להרמ"ק (כרך ט"ו עמ' רכח) פי' זה לשונו "פירשנו שעל סוד החופה נאמר אפריון עשה לו המלך שלמה ומה שאמר ומרכבתו מרכבתו ארגמן היינו ארבע חיות הם ארבע ציציאות ואמר רפידתו זהב היינו מוזהבות והם כנפי מצוה שהיא מלכות ואלו הם כנפיה וחייליה והם מוזהבים מצד הבינה אשר שם הזהב ותכלת מצד המלכות ולבן מצד התפארת והיינו שלשה שמות אהי"ה ידו"ד אדנ"י והיינו שעל ידי זה מתתקן תכלת בלבן ידו"ד רחמים בלבן ודאי בכסא דין תכלת אדנ"י והיינו ידו"ד ארבעה חוטי לבן אדנ"י ארבעה חוטי תכלת בייחודים שמנה חוטין והיינו יאהדוני"ה והיינו כליל דא ברא וקשרין וחולין שבציצית לדי' צדדים רומזים כו' " עכ"ל.

וכן באור יקר פרשת פנחס (כרך ט"ז, עמ' ע"ט) כתב: "ולכל חיה אינון ארבע אנפין וארבע גדין. כללם יחד ארבעה פעמים שמונה ל"ב מורה היות ששה עשר זכרים ששה עשר נקבות כדפירשנו בספ"ר בשער התיבות, וכך הם החוטים ששה עשר כפולים ארבע לארבע הם ל"ב, ארבע דכרים יהו"ה נקבות אדנ"י פנים וכנפים כדודע". וכנראה הוא רמז לשיטת רש"י ותוס' שיש ט"ז חוטי לבן וט"ז חוטי תכלת סך הכל בכל כנפות הציצית.

ובמגלה עמוקות פרשת שלח (עמוד 96) כתב "וסוד ד' חוטי ב' של לבן ובי' של תכלת לקבל ד' עולמות אצילות בריאה היא שנים של לבן יצירה ועשייה היא שנים של תכלת כו" עיין שם שהאריך לבאר הענין ע"פ סוד.

וכן בשולחן ערוך הרב בסימן י"א כתב כתוס' ואף שיש טוענים שזה היה דרכו ז"ל בשו"ע שלו לפסוק ע"פ דעת הפוסקים, אבל בסידורו פסק יותר ע"פ קבלה, כמו שביאר הגר"ח נאה ז"ל בהקדמת פסקי הסידור. וא"כ ע"פ דרכו בסידור יש לנהוג כהרמב"ם אם האמת הוא שקבלה משמע כהרמב"ם. אמנם בסידורו בדין גרדומין החזיק יותר כדעת ר"ת, אע"פ שהוא תלוי ב' חוטי תכלת. שבשו"ע כתב כהמחבר שהעיקר כדעיה ראשונה, ובסידור תפס לגמרי שיטת ר"ת, וכתב שהציצית פסולים, אפי' בנתפרק השזירה. ואם היה סובר הגר"ז שמשמעות הזוהר נוגע למעשה, ודאי לא היה לו להחמיר כ"כ כשיטת ר"ת. וכן בלקוטי תורה מבעל התניא פ' שלח (עמ' מ"ד) כתב הצמח צדק בהקיצור בפירוש שיש שני חוטי תכלת.

וכן ראיתי מי שדייק ברוקח על התורה פרשת שלח כתב שיש ח' שמות בפרשת ציצית כנגד ח' חוטי הציצית, וז"ל "די' פעמים כתי' ה' וד' פעמים אלהים כנגד ח' חוטי ציצית, שיש לזכור אלהותו". וזה רמז לד' חוטי לבן שהם כנגד רחמים וד' חוטי תכלת שהם כנגד דין, כמבואר בכ"מ שתכלת כנגד דינים.

ומכל זה מוכח ששיטת תוס' מתאים לגמרי עם הקבלה.

ז. דברי המשכנות יעקב הם בגדר "אם לדין יש תשובה".

¹⁵ וכבר האריך הרב ישראל כהן שליט"א ב"והיה לכם לציצית" שנת תש"ע שאמרין ס"ס בציר זה ע"ש.
¹⁶ ואף העיז חכ"א לכתוב ב"והיה לכם לציצית" תש"ע (עמ' נב) "שפשוט וברור שאין מקום לשיטת התוס' בהקבלה". [והחכם הנ"ל בא להחזיק שיטת הראב"ד, וכעת עדיין לא מצאתי בהמקובלים דעת הראב"ד, רק דעת הרמב"ם ותוס']
¹⁷ וראוי לציין שדרכן של כמה מגדולי אחרונים שכל מקום שיש אלו שרוצים להכריע מהזוה"ק, לומדים איזה זוהר דלא כזה כדי שתהא מקום לשני השיטות. וגם המשכנות יעקב עצמו בסימן כ"ז לענין כמה ברכות מברך על תפילין כתב "ומה שהביא האגור מהזוהר שאסור לברך שנים ודאי אמת הדבר שכן דעת הזוהר ואין להוציא לשונו ז"ל הטהור מפשוטו. אבל יגעתי ומצאתי בעזה"ש מאמר מפורש בתיקוני ז"ח בסופו וההכרח להעתיק קצת ממנו אפי' קצהו תראה שנראה שהיא מחלוקת קדומה גם מזוה"ק כו' ויש עוד מאמר א' בז"ח בענין זה ואין רצוני להאריך כי אין לנו עסק בנסתרות וחלילה לנו להכריע בדבר מדעתינו רק ס' זאת להביא ראיה שיש יסוד מוסד גם לדברי המברכין שנים ולא דבר רק הוא" עכ"ל הזהב. וכן הענין כאן שידעתי שיש מפרשים פשוטות הזוהר בפרשת שלח כהרמב"ם אבל יש יסוד גם לדברי תוס' ומח' קדומה הוא וכדעת הספרי דבי רב שהבאתי לעיל העי' 3 בתנאי ב'.

ומה שסומכים על המשכנות יעקב שכריע כהרמב"ם, הנה להמעין היטב יראה שיש מה להשיב על כל דבריו. ודבריו תמוהין מאוד, כי הוכיח שם ששיטת הרמב"ם שהכריכות נעשה רק מתכלת תלוי בשיטתו במנין החוטאים ולמד שפתיל הוא דבר הכורך על הענף. ומלבד שהרמב"ם דעת יחיד במנין חוטי תכלת, בכריכות הוא כנגד דברי הגאונים רב עמרם גאון (בתשובה הובא בעיטור עמ' 138) ורב נטרונאי גאון (הובא בהשגות הראב"ד). וגם כנראה היו לראשונים (רשב"א ריטב"א ותלמידי רבינו יונה בברכות ט:) גירסא בירושלמי שמפורש שהחוליות נעשה מתכלת ולכן. וזה לשון הרשב"א "אלא בין תכלת שבציצית ללבן שבה קאמר שאינו ניכר אלא באור גדול מפני שהחוליות מעורבות זו בזו, וכן משמע בפי התכלת, וכן מצאתיה בירושלמי מפורש כו", וכן בריטב"א שם "אלא הנכון כמו שפי" בירושלמי בחוליות שבציצית יש בהם אחת מתכלת ואחת מלבן כו' וזו היא ששינו משיכיר בין תכלת ללבן". ולכן צע"ג לפסוק כהרמב"ם בזה כנגד כל הני גאונים וראשונים¹⁸. ועל עצם ראיותיו, רובם אפשר לתרצם בקל¹⁹ אלא שאכמ"ל.

ומלבד כ"ז נראה שלא כתב כן למעשה, כי לאחר שהוכיח (סי' י"ג) ששיטת הרמב"ם דלא צריך שזירה תלוי בדעתו במספר חוטי תכלת, כתב על דבריו "לענ"ד הם דברים נכוחים וברורים מאוד לדעת הרמב"ם" מ"מ בסוף התשובה כתב "אבל לדינא בהך דשזורין אין לזוז מדי' כל הפי' שפסק דבעינן שזורין". וכן בסוף תשובתו על גרדומין (סימן י"ח) כתב שלעולם יחמיר כר"ת כמש"כ הרמ"א. וכבר הוכיח שם שסברת ר"ת לא ניתן להאמר לדעת הרמב"ם אם לא שיחמיר אם נפסק יותר מחוטי דבריו או יחמיר יותר מר"ת כנגד שו"ע שלנו, או מעיקר הדין יש לסמוך על הר"י והרא"ש. וכנראה לא רצה לסמוך על דבריו לקולא, משא"כ המלבי"ם, מ"ב (ואגב ידע המ"ב את המשכנ"י ומביא דבריו בהרבה מקומות), והחזו"א כולם כתבו כתוסי לקולא ועיין הערה²⁰.

ח. גם הגר"א כתב כתוסי' ועכ"פ מבואר שאינו שיטה דחוייה.

והנה ידוע שהגר"א בבאורו סימן י"ב האריך בענין זה ומסיים שהעיקר שיש די' חוטי לבן ודי' חוטי תכלת²¹. ואע"פ שבמקומות אחרים סתר הגר"א מש"כ כאן, מ"מ עדיין רואים מזה שאינו סתירה לדברי קבלה. כי ידוע ששיטת הגר"א שאין שום סתירה בין נגלה לנסתר²². ואילו כדבריהם שהזוהר מפורש כהרמב"ם אז איך יהיה מקום להגר"א לכתוב כתוסי' אפילו בתורת הר"א, הלא הזוהר מפורש! וכל זה מלבד שאליבא דאמת נראה שכן הוא מסקנת הגר"א, וכבר כתב החזו"א (ערלה סי' ב' אות ה') שכשיש סתירה בדברי הגר"א שיעקר דעתו כמו שכתב בביאורו לשו"ע²³. ועיין מה שהאריך ידידי הרב ישראל בארקין שליט"א בקובץ ישורון חלק כ"ו להוכיח שהיה לפני הגר"א ב' הגירסאות כשכתב ביאורו לשו"ע (כ"ש קטע זה שהוא מהליקוטים שנכתב בסוף חייו). וגם הרב הנ"ל גילה שבהגהות הגר"א מכת"י על הספרי פרשת שלח שהגירסא שם "גי' מלבן ורביעית מתכלת" כתב הגר"א "עיין במנחות דף מ"א ע"ב בתוספת ד"ה בית שמאי הגירסא וכאן היא משובשת ובפי' כי תצא לקמן שם הגירסא על נכון". ואגב גירסת תוס' מא: הוא המקום היחיד שכתוב לשון "די' של תכלת די' של צמר" שרוב מקומות הגירסא הוא "די' של תכלת ודי' של לבן". והגר"א בביאורו כאן נקט כגירסת תוס' מא: שהוא די' של צמר. ובהקדמת בעל פאת השולחן לביאורי הגר"א על שו"ע כתב שהגר"א מעתיק תוספתא מדרש כו' "בנקיון גירסתו הנפלאה". ולכן יש לנו כתי' וביאורו שהולך בשיטה אחת, כנגד מה שהגיה בספרי הנדפס. ואכמ"ל בכל זה.

ט. פשטות הסוגיא כתוסי'.

וגם נראה שפשטות הסוגיא במנחות משמע כרש"י ותוסי'. איתא בדף מ"ב "רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק להו מיבק קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל רב ירמיה מדפתי רמי תמניא דאינהו שיתסר ולא אביק להו מר בריה דרבינא עביד כדידן (די' שהם ח')" וכן בדף מא: מבואר שיש ענין של טלית בת די' חוטיין וטלית בת ח' חוטיין ורק באחד מהם יש חשש שמא יתיר לבגד אחרת. הרי האמוראים פליגי במספר החוטיין, שמר בריה דרבינא עשה ח' וראב"י ורב ירמיה מדיפתי עשה ט"ז (שניהם ס"ל שיש ענין לט"ז חוטיים אלא שנחלקו אם אפשר לקיים זה רק במקום הנקב). וצ"ב מה ענין טלית בת ח' (ט"ז).

¹⁸ וגם כתב המשכנ"י עצמו במק"א (יו"ד כט) "וראיתי להרב פרי"ח שהרבה מאד לדבר גדולות נגד גדולים חקרי לב אשר מימיהן אנו שותין המה הראשונים המי"ר והא"ז והראב"י והאחרונים בעל תה"ד ואו"י ומהרש"ל ורמ"א וכתב שכולם שגו ברואה פקו כו' וטיהרו השרץ מה"ת והטיח הרבה דברים ותמנהי איך לא חשש לכבודן של ראשונים וכו'", וכן באו"ח סימן ק"כ מאריך לחשוב מספר רוב ראשונים להוכיח איזה שיטה הוא דעת הרבים נגד מש"כ המג"א והט"ז שהוא דעת הרוב. ולכן נראה מזה עוד ראייה למשי"כ שלא הכריע להלכה ולמעשה. אבל אפי' אם הוא באמת מכריע, ולא שרק מראה פנים להרמב"ם, צ"ל שלא היה ידוע להגאון בעל משכנות יעקב כל הראשונים שסוברים כדעת התוסי', שהם רוב הראשונים, שהרבה מהם לא נדפסו בימיו, ובפרט רבינו גרשום שהיה בזמן הגאונים, וי"ל דאי הוה ידע הוה הדר ביה.

¹⁹ וכן עשה בקונטרס "גדילים תעשה לך" להגר"ב צ מיללער שליט"א

²⁰ ואחד מן כללים הוא שכשפוסק אחד נסתפק בדין ולפוסק אחר ברירא לו, ההלכה כמי שברור לו. עיין רבינו יונה (אבות א, ט"ז), קו"א להגר"ז או"ח תל"ג ט"ז, תל"ה קו"א א' סי' תק"ז קו"א ס"ק א, סי' תק"ד קו"א ס"ק ד, ועיין שדי חמד מערכת ברכות סי' א ס"י"ח אות ד, ובספר כללי הפוסקים וההוראה להגר"ז כלל ל"ב.

²¹ כן הוא כוונתו ומש"כ כמה כותבים ב"והיה לכם לציצית" שכוונתו רק להסביר שיטת תוס' ולא הסכים הגר"א לזה, ברור ממה שכתבו שלא ראו דברי הגר"א בפנים כי הדברים מפורשים שהוא חולק לגמרי על כל סברת תוס' וכתב אחר זה "אבל הענין כך הוא" וכתב את כל שיטתו, שהוא שיטה חדשה לפרש הספרי והדרשה של גדיל גדילים, אבל היוצא משיטתו הוא שיש די' לבן ודי' תכלת וסיים "וכן מוכח כל הסוגיא". והאמת ברור לכל מעיין בלי דעה קדומה שלא בא להסביר לא דברי התוסי' ולא דברי השו"ע.

²² בהקדמה לתקלין חדתין כתב "ראוי להיות מתון עד ארבעין שנין כראוי למיקם אדעתיה דרב רבנן עטרות כל ישראל, אשר כל שיטותיו בנגלה היו אחוזים בשלשלת הקבלה וכל רז לא אניס ליה, כאשר שמעתי מאת אהבת נפשי הרב הגדול החסיד המקובל המפורסם מוה"ר"מ מענדל נ"י בהרב מוה" ב"ב ז"ל, ששמע מפיו הקדוש, בעת קיבל ממנו פירוש על סדר טהרות, כי כל שיטה ופירוש שחידש בטהרות, לא החליטה הפנים לפי הסוד".

²³ ועי' בבית רידב"ז על פאת השלחן ה' שביעית פ"ח הי"א סוף דף צ"ב ע"א שכתב "וכבר ידוע שאין לסמוך על הפירושים שהיו בידי אנשי בית מדרשו לאחר פטירתו של הגר"א ז"ל וגם על הגירסאות אחרי שבכ"ק ממש מבורר".

והנה תוס' (לח. ומב.) למדו בזה שיש איזה מצוה מן המובחר לעשות גדילים מלבן וגדילים מתכלת. ובה מבוואר כל הענין בפשיטות שהם עשו ד' חוטי לבן וד' חוטי תכלת. ובמור וקציעה להיעב"ץ (על הטור סימן י"א) ביאר שתוס' למד "קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל" - "ני"ל דהכי פירושו קסבר דבעינן תמניא כי היכי דלתקיים דרשה דגדילים ד' גם בפתיל שהוא תכלת וק"ל" עכ"ל. ולפי"ז מש"כ תוס' שיש ענין לעשות גדילים לכל מין ומין, למדו כן מגמרא מפורשת, וממילא מוכח שחצי החוטין צריך להיות תכלת.

ואף שהגר"א בביאורו סי' י"ב כתב דלא כהמהלך של תוס' (רק סתר דברי תוס' לענין הבנת הדרשה דגדיל גדילים, אמנם להלכה הסכים שיש ד' חוטי לבן וד' חוטי תכלת), מ"מ גם לפי הגר"א הא דיש ענין של בת ד' ובת ח' מובן בפשיטות. שלדעתו הדרשה של גדיל גדילים קאי על כל מין ומין, ונמצא שדרשת התורה רק קאי על חצי חוטים בלבד. וענין של טלית בת ח' הוא לקיים דרשת התורה קודם הכפילה, דהיינו שגדיל גדילים קאי על חוטים שלימים. ורק רב אחא בר יעקב ס"ל שיוכל לקיים דין זה רק במקום הנקב. ומה שכתב בגמ' "קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל" דהיינו עשה גדילים משני המינים באופן שבמקום הנקב יקיים הדרשה של גדילים מכל מין ומין ולא רק בחצי חוטים, ודו"ק²⁴. [ודומה למה שפירש הרי"ד, דלא כהיעב"ץ הנ"ל]. ולזה כיון הגר"א במש"כ "וכן מוכח כל הסוגיא".

וגם לרש"י שם מבוואר שיש איזה דרשה²⁵ להתחייב דוקא ט"ז חוטין ופליגי האמוראים בזה. וצ"ב איך יחלוקו האמוראים עם ב"ש שאמר ד'. אלא ש"ל שלמדו שב"ש קאי על כל מין ומין (היינו ד' של תכלת וד' של לבן) [וכע"ז כי תוס' בבכורות לט: לפרש הברייתא]. וכן יש לפרש המח' בברייתות במ"א: בטלית בת ד' חוטין וטלית בת ח' חוטין. וכן כתב הר"ן (ומבוואר מדבריו שכן דעת הרשב"א תשו' תס"ח) ורבינו דוד בסנהדרין פח: שהמחלוקת אמוראים הוא מח' תנאים בברייתות הנ"ל ואלו שצריך ט"ז חוטים זה מדינא. והנה צ"ב למה אם יש דרשה לשני השיטות, רק באחד מהם יש חשש שמא יתיר לבגד אחרת הא לכאורה נתחייב בח' חוטין מעיקר הדין. וצ"ל שמ"ד בת ח' חוטין ס"ל כתוס' בבכורות ט: שיש ענין גדילים מלבן וגדילים מתכלת, ואם אין לו אלא מין א' עושה גדילים רק מאותו מין²⁶. ולכן בטלית שהקונה סובר שכולם תכלת (כהסוגיא שם בטלית שכולו תכלת שעשה ד' מתכלת וד' מקלא אילן והקונה ס"ל שכולם מתכלת), אז אין ענין לט"ז חוטים, אלא רק לח', שאין לו אלא מין תכלת, ואז מובן החשש שמא יתיר לבגד אחרת ודו"ק.

אבל להרמב"ם והראב"ד לא מובן הענין של ט"ז כלל. שא"א להיות דרשה דאם יש דרשה לשני השיטות איך יתכן שרק לאחד מהם יש חשש שמא יתיר כנ"ל. וא"א להיות הידור שהתורה מעולם לא מתחייב ח' חוטים, אלא התורה מחייב ד' חוטים וגם יש דין להכניסם לנקב ולכופלם (ולתוס' למד ?שזה נלמד מלט: "ופותלהו מתוכו"). ואם כן א"א לומר שיש קיום בח' חוטים שלימים שהרי אם יעשה שלימים אז אין כאן הכפילה (פותלהו) ולכן חייב רק בד' שהם שלימים ודו"ק. אלא צריך לומר שח' חוטים לאו דוקא וה"ה י' או י"ב, וכמו כן הברייתא דבת ח' חוטין נמי לאו דוקא (וכ"כ המשכנ"י סי' ט"ו) ורק קמ"ל שאין איסור ב"ת. והסוגיא לא משמע כן כלל מלשון "בעינן תמניא בגלימא" [וגם פשטות הסוגיא דסנהדרין פ"ח: שיש ב"ת בהוספת חוטין וכן דעת רוב ראשונים והארצות החיים רק מקיל עד ט"ז] ולכן פשטות הסוגיא מובן יותר כשיטת רוב ראשונים (וגם מזה עוד ראייה למש"כ בהערה 3 שהראשונים לא למדו שיטתם רק מהספרי) ודו"ק היטב כי קצרת.

י. סיכום.

היוצא מכל דברינו, לכאורה פשטות הסוגיא משמע שיש שני חוטי תכלת ושני חוטי לבן. וכן דעת רש"י ותוס' ורוב ראשונים, וכן פסקו כמה מגדולי האחרונים, וביניהם המשנה ברורה (ט' י"ד) שפסק כן לקולא במקום שלהרמב"ם והראב"ד יש חשש פסול. וגם ע"פ כללי הפסק של הב"י והרמ"א לכאורה קיימא לן כתוס' ורוב ראשונים. ואפילו את"ל שאין כאן הכרעה, מ"מ לכאורה יעשה כתוס' מספק ספיקא, ספק כמי קיימא לן וספק אם יש חסרון להרמב"ם והראב"ד לעשות כתוס'. אמנם העושה כהרמב"ם והראב"ד מבטל מצות תכלת לרוב ראשונים. ודעת תוס' מתאים לגמרי עם הזוה"ק וכן כתבו כמה מקובלים, וכן נראה (עכ"פ להחזו"א) שעיקר דעת הגר"א כתוס'.

את כל זה כתבתי כי בחסדי השי"ת זכינו לחזרת התכלת והרבה בני תורה התחילו להטיל תכלת בבגדיהם, ורבתה המבוכה אם יש לעשות כהראב"ד, הרמב"ם או כתוס'. ורוב הרבנים לא רוצים להכניס לענין תכלת בכלל, וכל אחד בונה במה לעצמו, וח"ו יקבע מנהג שלא כהלכה. ולא באתי לומר קבלו דעתי, אלא כל אחד ואחד יעיין היטב בדברי אם יעמדו בבי מדרשא, ואשמח מאוד לקבל כל מיני הערות.

²⁴ ואולי לא היה נוח להגר"א גירסתנו אלא גירסת ספרים הישנים "קסבר בעינן תמניא בגלימא במקום פתיל" ולכן לא החזיק בפירוש תוס' כמו שביאר היעב"ץ. אבל גירסת היעב"ץ מפורש בדברי הרי"ף והרא"ש.

²⁵ ברש"י שם מבוואר שנלמד מגדילים ח'. ובאחרונים (רש"י, ב"ח על הרי"ף, ח' אנשי שם) כתבו כמה מהלכים מהו הדרשה. אמנם ברש"י של רבינו פרץ (מובא בשיטה מקובצת) וכן במהר"ז בינגא איתא שהדרשה הוא גדיל ב' גדילי ד' גדילים ח'.

²⁶ ע"ש שהסתפק בטעם המנהג ללבוש ח' חוטי לבן בזמן שאין תכלת, אי משום שזהו הגדילים מלבן או שד' מהם זכר לתכלת. ולדבריו מובן יותר לשון הספרי ד' של לבן וד' של תכלת.